

UDC (УДК) 159.923
JEL Classification: A13

Адамова Олена Семенівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри психології
Національного університету «Одеська юридична академія»
(Одеса, Україна)
e-mail: elena.adamova2010@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6389-1192

ДО ПИТАННЯ ПРО КРИЗИ ВІДНОСИН СУЧАСНОГО БІЗНЕСМЕНА

Анотація. Досліджено теоретичні аспекти розуміння категорії «криза відносин», визначено її види та особливості в сучасних бізнесменів. Зроблено висновок, що криза може бути зрозуміла як найбільш складний механізм адаптації особистості, який дає змогу вирішувати особливо складні проблеми, що іноді називаються життєвими викликами. Зазначено, що її основними характеристиками є такі положення: криза, пов'язана з проблемами задоволення найбільш важливих, фундаментальних потреб людини; криза порушує перед індивідом не повсякденні, а надскладні проблеми; ці проблеми не піддаються вирішенню звичними способами, в цьому й полягає їхня особлива складність, тому вони і часто сприймаються як тупикові життєві ситуації; криза найчастіше є чітко вираженою вимогою змін.

Ключові поняття: особистість, криза, особистісні відносини, бізнесмен, кризові переживання, фрустрація, конфлікт.

Adamova Elena,
PhD (Law),
Associate Professor of the Department of Sociology and Psychology,
National University "Odessa Law Academy"
(Odessa, Ukraine)
e-mail: elena.adamova2010@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6389-1192

TO THE QUESTION ABOUT THE CRISIS OF RELATIONSHIPS OF THE MODERN BUSINESSMAN

Abstract. Introduction. The article is devoted to the study of theoretical aspects of understanding the category of "relationship crisis", the definition of their types and features. It is determined that the crisis is an integral part of human existence, and the experience gained during the crisis, significantly affects the formation of the individual, his life path. At the level of everyday consciousness, the crisis is identified with difficulties, problems that do not find their solution.

Purpose research is an analysis of the category "relationship crisis", identifying their types and features.

Purpose research is an analysis of the category "relationship crisis", identifying their types and features.

Methods research: theoretical methods of scientific knowledge (analysis, synthesis, generalization, induction, deduction, etc.); methods of collecting empirical information (psychosemantic analysis; T. Leary's method of "Interpersonal Relations"; E. V. Zmanovska's method of assessing significant personal relationships); statistical methods of processing results.

Results. The crisis is identified with the undesirable phenomena that bring suffering. It is the ambiguity and complexity of the real processes behind the concept of "crisis" that causes the contradiction of this very concept.

The crisis can be understood as the most complex mechanism of personal adaptation, which allows you to solve a particularly complex class of problems, sometimes called life challenges. Its main characteristics are the following provisions: the crisis is associated with the problems of meeting the most important, fundamental human needs; the crisis poses to the individual not every day, but especially complex problems; these problems cannot be solved in the usual ways, this is their special complexity, so they are often perceived as deadlocks; the crisis is often a strong demand for change.

Conclusion. As a result, the study concluded that the crisis is a clear signal of the need for personal and behavioural change. Experiencing a crisis is more acute, the more a person resists the changes that occur in his life. If we consider the crisis not only as a situation of maladaptation but as a particularly complex mechanism of adaptation, it opens up additional opportunities for its understanding and study. In general, there are usually three groups of crises: the crisis in large groups (society, social systems); the crisis in small social groups (family crises, crises in teams); personality crisis: internal crises, or transformational, life crises (i.e. crises caused by the natural development of the personality) and external crises (in which external traumatic events act as stressors).

Key concepts: personality, crisis, personal relations, crisis experiences, frustration, conflict.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-4-130-134

Вступ

Питання про специфічні особливості міжособистісних відносин, про механізми їх формування та розвитку не втрачають актуальності. Це пов'язано з тим, що в кожен окремий відрізок історичного часу цінності й особливості людських взаємин можуть змінюватися. Сучасний світ негативно впливає на психологічний стан людини та її внутрішньоособистісні й міжособистісні стосунки, спричиняючи низку криз. Зважаючи на те, що нині поняття відносин і криз є дуже поширеним, актуальним стає дослідження категорій «криза», «особистісна криза», внаслідок чого виникають питання і щодо визначення категорії «криза відносин», визначення психологічних видів та особливостей таких криз. Актуальність, недостатня розробленість і перспективність дослідження цієї проблеми зумовили вибір теми дослідження.

Цю тему досліджували такі науковці, як Ю. Альошина, Т. Андреева, Р. Ахмеров, М. Боуен, Г. Вайзер, А. Варга, А. Леонтьев, Б. Ломов, В. Лосенко, А. Лоуен, А. Маслоу, А. Махнач, В. Москаленко, Н. Москвічов, А. Мудрик, Л. Солдатова, Є. Субботський, З. Фрейд, Е. Черепанова та ін. Водночас, враховуючи актуальність питання та постійне збільшення випадків «кризи відносин», необхідним є аналіз їх особливостей із урахуванням ситуацій сьогодення, постійним ускладненням сучасних умов життя людини.

Метою статті є аналіз категорії «криза відносин», визначення її видів та особливостей.

1. Кризи та кризові ситуації

Криза є невід'ємною частиною людського буття. Досвід, отриманий при переживанні кризи, істотно впливає на становлення особистості, її життєвий шлях. Стрімкість змін, що відбуваються у світі, поряд із катастрофами, стихійними лихами, терористичними актами ставить перед особистістю складне завдання. З одного боку, людина мусить постійно змінюватися, бути готовою до нових умов, орієнтуватися у великому інформаційному потоці, з

іншого – зберігати внутрішню цілісність, стабільність, душевну рівновагу. Життя сучасної людини набуває екстремального характеру [1, с. 3].

На рівні буденної свідомості криза частіше ототожнюється з труднощами, проблемами, які не мають свого вирішення. Отже, криза ототожнюється з явищами небажаними, які спричиняють страждання. Саме неоднозначність і складність реальних процесів, що є за поняттям «криза», обумовлює суперечливість цього поняття. Буквальний переклад вказаного слова з грецької – рішення, поворотний пункт, суд, результат. У китайській мові слово «криза» складається з двох ієрогліфів: один із них означає небезпеку, а інший – можливість зробити що-небудь.

Представники різних дисциплін виокремлюють такі найбільш загальні характеристики кризи як особливого явища: різкий, крутий перелом; складний перехідний стан будь-якого процесу або об'єкта; гостра нестача, нестача чого-небудь; дисфункції в об'єкті; нестабільний, нестійкий стан, який поєднується з різким зростанням чутливості до зовнішніх впливів. Дані загальні характеристики поняття «криза» – різнопланові, вони радше доповнюють і обумовлюють одна одну [2, с. 152].

Феномен кризи виявляється в кризових ситуаціях. Які їхні відмінні ознаки? Насамперед це складні життєві ситуації. На думку В. Меновщикова, будь-яка ситуація, яка змушує людину шукати психологічної допомоги, є кризовою [3, с. 85]. Це радше розширене трактування кризової ситуації. Психологічні мотиви звернення по допомогу можуть бути різні. Водночас кризова ситуація в цьому разі пов'язується з відчуттям своєї неспроможності, нездатності впоратися з проблемною ситуацією.

В. Шпара під кризою розуміє будь-яке раптове переривання нормального ходу подій у житті індивіда або суспільства, яке вимагає переоцінки моделей діяльності та мислення [4, с. 31]. Переривання нормального, звичного плину життя, раптовість таких подій спричи-

няє кризи разом із вимогою особистісних змін. Водночас, якщо ці зміни відбуваються доволі швидко, то криза може не настати.

Л. Пергаменщик розглядає кризу як ситуацію емоційного та розумового стресу, що вимагає від людини значної зміни уявлень про світ і про себе за короткий відтинок часу [5, с. 9]. Криза в цьому разі розуміється як якийсь поштовх до значних змін в умовах психологічного стресу і дефіциту часу.

На думку Ф. Василюка, життєві події призводять до кризи, якщо вони створюють потенційну або актуальну загрозу задоволенню фундаментальних потреб і водночас порушують перед індивідом проблему, якої він не може уникнути і яку не може вирішити швидко й звичним способом [6, с. 23].

Це трактування кризи і кризової ситуації містить найбільш важливі відмінні ознаки кризи, її причину. Потрібно зауважити на низку обставин: 1) криза, пов'язана з проблемами задоволення найбільш важливих, фундаментальних потреб людини; 2) криза порушує перед індивідом не повсякденні, а надскладні проблеми; 3) ці проблеми не піддаються вирішенню звичними способами, в цьому і полягає їхня особлива складність, тому вони і часто сприймаються як тупикові життєві ситуації; 4) криза найчастіше є яскраво вираженою вимогою змін.

У всіх зазначених трактуваннях кризи так чи інакше підкреслюється її зв'язок із необхідністю особистісних змін. Кризова ситуація мобілізує резервні ресурси особистості, її адаптивні та компенсаторні можливості, часто призводячи до радикальної перебудови всієї особистісної структури, яка внаслідок цього набуває принципово нову якість – нову модальність. Специфічні особистісні трансформації тягнуть зміну всього способу життя людини [2, с. 153].

Криза – це ситуація, яка потребує трансформації особистості, саме це є глибинною характеристикою вказаного явища. Людина стикається не просто з проблемою, а з ситуацією життєвого виклику. Ціна вирішення надскладних проблем – особистісні зміни. Криза часто є примусовим механізмом трансформації особистості. Однак трансформації, зміни особистості пов'язані з певними ризиками. Змінюючись, особистість проходить яскраво виражений період психологічної нестійкості, нестабільності. В. В. Козлов позначає це терміном «дезінтеграція особистості» [7, с. 24]. Під кризовим станом він має на увазі ситуаційно-або внутрішньообумовлену дезінтеграцію особистості.

У методологічному плані кризу можна позначити як певну переривчастість у лінійній

ділянці еволюції особистості як складної системи. Водночас є бінарність напрямів дезінтеграції:

1) позитивна дезінтеграція, коли криза є певною умовою і кроком у нову якість, новий рівень цілісності. Цей вид дезінтеграції відрізняють переважання конструктивності особистості, підвищення адаптивності й загальної вітальності, а також збільшення творчого потенціалу. Позитивна дезінтеграція є необхідним етапом в еволюції особистості. До позитивної дезінтеграції можна віднести вікові кризи, а також так звані психодуховні кризи, що призводять до величезних по силі й новизні творчих сплесків на нових рівнях цілісності;

2) негативна дезінтеграція переважно супроводжується деструктивними змінами особистості, зниженням загальної стійкості, рівня збалансованості, більшою фрагментарністю і тенденцією до соціальної аутизації особистості. Зменшується комунікативність, особистість втрачає соціальні зв'язки. Негативна дезінтеграція може призвести до психопатичних зрушень, депресій, до астенії, психосоматичних хвороб, іноді до суїцидних намірів. Із негативною дезінтеграцією пов'язують виникнення найскладніших особистісних проблем.

Розглянуті позиції в розумінні кризи підкреслюють істотні, глибинні характеристики цього явища. Водночас поняття «криза», «кризова ситуація», «кризовий стан» часто вживаються як синоніми. Чітка диференціація цих понять – одне із завдань концепції кризи [2, с. 154].

2. Співвідношення понять «стрес», «фрустрація», «конфлікт», «криза»

Складні життєві ситуації фіксуються не тільки поняттям «криза». Ф. Василюк виокремлює чотири ключові поняття, якими в сучасній психології описуються складні життєві ситуації: це поняття стресу, фрустрації, конфлікту і кризи [6, с. 60]. На жаль, доволі чітко ці поняття не розведені. Водночас послідовність, в якій вони перелічені, унаочнює логіку розвитку кризового стану.

Під стресом автор цього терміна, Г. Сельє, розумів неспецифічну реакцію організму на ситуацію, яка вимагає більшої чи меншої перебудови організму, для того, щоб адаптуватися до нових умов. Стрес, безумовно, поширеніше явище, ніж криза. Будь-яка життєва ситуація, за Т. Сельє, спричиняє стрес, але не кожна буває критичною. Критичний стан, що викликається стресором, супроводжується порушенням адаптації та втратою контролю особистості над ситуацією, власною регуляцією поведінки. Важливу роль водночас відіграє психологічний

компонент стресу. Це передусім відноситься до когнітивної оцінки ситуації та здатності подолати ситуацію. Через неефективну стресову реакцію починає формуватися кризовий стан. Ті ресурси особистості, які задіяні, не мають ефекту. Ми маємо справу з якісно новим явищем, але традиційно воно часто описується в поняттях теорії стресу. З одного боку, це дає змогу відобразити логіку розвитку стресової реакції, з іншого – суть процесів, що відбуваються, їхня нова якість більш точно описується в межах концепції кризи. Зазначена суперечність якоюсь мірою пояснює труднощі затвердження поняття «психологічна криза» в категоріальному апараті психології. Отже, лише якась частина стресових реакцій може спровокувати кризові стани [2, с. 155].

Криза пов'язана з феноменом фрустрації. Під фрустрацією розуміють такий стан, за якого характерні дві речі: наявність сильної мотивованості у досягненні мети і перепони, що перешкоджають цьому. Зіткнувшись із перешкодою на шляху до обраної мети, людина відчуває занепокоєння, напругу, лють, ворожість, заздрість, ревності, і якщо цей стан триває довго, то з'являється відчуття байдужості, апатії, втрати інтересу, провини й тривоги. Зазвичай фрустратори, що дезорганізують індивідуальну свідомість і поведінку людини, мають переважно соціальну природу й пов'язані з розривом і порушенням соціальних зв'язків особистості, зі зміною соціального статусу та соціальних ролей, із різними моральними і соціальними втратами. Поведінка в ситуації фрустрації може бути найрізноманітнішою, вона залежить від багатьох чинників – вікових особливостей, особистісних властивостей, від сили фрустратора, привабливості мети, від обсягу «загаченої» психічної енергії. Фрустрована особистість зазвичай переживає відчуття страху та занепокоєння, які іноді виражаються нею в агресивних діях. Адаптивна поведінка, яка залишається в межах норми, характерна для людини, в якій навіть під впливом сильних подразників (перешкод) стан фрустрації не настає. Це є наслідком фрустраційної толерантності. Під фрустраційною толерантністю розуміється здатність людини протистояти різним життєвим труднощам без втрати психологічної рівноваги. Фрустрація описує один із аспектів кризового стану, характерного для певного етапу розвитку кризи як системного процесу адаптації через особистісну трансформацію.

Криза пов'язана не тільки з фрустраційними реакціями, а й із конфліктом. Конфлікт – це зіткнення несумісних, протилежно спрямованих тенденцій у свідомості людини, в міжособистісних чи міжгрупових відносинах,

з гострими негативними переживаннями. Конфліктні ситуації супроводжуються сильними емоційними переживаннями, погіршенням відносин з оточенням. Водночас конфлікт – поширеніше явище в житті людини, ніж криза. Кризові ситуації мають складніший механізм вирішення. Можна стверджувати, що незначна частина конфліктів спричиняє кризу або переростає в кризу. Насамперед це конфлікти у значущій для особистості сфері; затяжні конфлікти; конфлікти, вирішення яких вимагає міжособистісних або внутрішньоособистісних змін; деструктивні конфлікти; конфлікти, які можуть призвести до сильної дестабілізації особистості. Якщо спостерігається різне поєднання цих ознак, проблематика класичного конфлікту переходить у проблематику кризи. Основна частина конфліктів не переростає у кризу [2, с. 156].

Характеристика складних життєвих ситуацій у поняттях стресу, фрустрації, конфлікту, кризи може розумітися по-різному. Стресові, фрустраційні реакції, конфліктна поведінка можуть бути фрагментами загального кризового стану людини. В динамічному аспекті послідовність «стрес – фрустрація – конфлікт – криза» відображає логіку розвитку кризового стану. Іноді один чинник відіграє визначальну роль. Може виникати й інша ситуація. Ф. Василюк вважає, що конкретна подія може торкнутися одразу всіх вимірів життя, викликавши одночасно і стрес, і фрустрацію, і конфлікт, і кризу [6, с. 67].

3. Групи криз

Зазвичай виокремлюють три групи криз:

1) криза в великих групах (соціумі, громадських системах). Переважно в цьому разі маються на увазі політичні, ідеологічні, економічні, національні (расові, етнічні) кризи. Подібними кризами найбільшою мірою займаються політологія, конфліктологія великих груп, соціологія;

2) криза в малих соціальних групах (сімейні кризи, кризи в колективах);

3) криза особистості:

а) внутрішні кризи, або трансформаційні: кризи психічного розвитку, вікові кризи, кризи невротичного характеру, професійні кризи, критично смислові кризи, життєві кризи [8, с. 823] (тобто кризи, причиною яких є природний розвиток особистості);

б) зовнішні кризи, в яких стресорами є зовнішні травматичні події – екстремальні кризові ситуації, котрі мають потужний негативний наслідок, ситуації, що загрожують життю людини або її близьким. Ці ситуації впливають на психіку особистості, викликаючи у неї трав-

матичний стрес, психологічні наслідки якого виражаються в посттравматичному стресовому розладі, що виникає як затяжна або відстрочена реакція на ситуації, пов'язані з серйозною загрозою життю та здоров'ю [9].

Висновки

Криза може бути зрозуміла як найбільш складний механізм адаптації особистості, який дає змогу вирішувати складні проблеми, котрі іноді називаються життєвими викликами. Її основними характеристиками є такі положення: 1) криза, пов'язана з проблемами задоволення найбільш важливих, фундаментальних потреб людини; 2) криза порушує перед індивідом не повсякденні, а надскладні проблеми; 3) ці проблеми не піддаються вирішенню звичними

способами, в цьому і полягає їхня особлива складність, тому вони і часто сприймаються як тупикові життєві ситуації; 4) криза найчастіше є чітко вираженою вимогою змін.

Криза сигналізує про необхідність особистісних і поведінкових змін. Переживання кризи тим гостріше, чим більше людина чинить опір змінам, що відбуваються в її житті. Якщо розглядати кризу не тільки як ситуацію дезадаптації, а як надскладний механізм адаптації, то створюються додаткові можливості для її розуміння та вивчення. Виокремлюють три групи криз: 1) криза в великих групах (соціумі, громадських системах); 2) криза в малих соціальних групах (сімейні кризи, кризи в колективах); 3) криза особистості: а) внутрішні кризи, або трансформаційні, життєві кризи; б) зовнішні кризи.

Список використаних джерел

1. Жедунова Л. Г. Психология личностного кризиса : автореф. дисс. на соискание ученой степени д-ра пед. наук. Ярославль, 2010. 54 с.
2. Любякин А. А. Некоторые аспекты изучения понятия «кризис» в психологии. *Психологический вестник Уральского государственного университета*. 2010. Вып. 9. С. 151–157.
3. Меновщиков В. Ю. Психологическое консультирование: работа с кризисными и проблемными ситуациями. М. : Смысл, 2002. 182 с.
4. Шпарь В. Б. Психология кризисных ситуаций. Ростов н/Д, 2008. 452 с.
5. Пергаменщик Л. А. Кризисная психология. Мн. : Вышэйшая школа, 2004. 288 с.
6. Василюк Ф. Е. Психология переживания. М., 1984. 200 с.
7. Козлов В. В. Работа с кризисной личностью. М., 2003. 302 с.
8. Варій М. Й. Загальна психологія : підручник для студ. вищ. навч. закл. 3-тє вид. К. : Центр учбової літератури, 2009. 1007 с.
9. Каложина Т. О кризисных состояниях. URL: http://svitk.ru/004_book_book/15b/3262_kalohina-o_krizisnih_sostoyaniyah.php

References

1. Zhedunova, L. G. (2010). Psihologiya lichnostnogo krizisa [The psychology of personality crisis] [in Russ.].
2. Lyubyakyn, A. A. (2010). Nekotoryie aspekty izucheniya ponyatiya «krizis» v psihologii [Some aspects of studying the concept of «crisis» in psychology]. *Psihologicheskij vestnik Uralskogo gosudarstvennogo universiteta (Psychological Bulletin of the Ural State University)*, 9, 151–157 [in Russ.].
3. Menovshhy`kov, V. Yu. (2002). Psihologicheskoe konsultirovanie: rabota s krizisnymi i problemnymi situatsiyami [Psychological counseling: dealing with crisis and problem situations]. M.: Smyisl [in Russ.].
4. Shpar`, V. B. (2008). Psihologiya krizisnyih situatsiy [Crisis psychology]. Rostov n/D. [in Russ.].
5. Pergamenshhy`k, L. A. (2004). Krizisnaya psihologiya [Crisis psychology]. Minsk: Vyisheyshaya shkola [in Russ.].
6. Vasy`lyuk, F. E. (1984). Psihologiya perejivaniya [The psychology of experience]. M. [in Russ.].
7. Kozlov, V. V. (2003). Rabota s krizisnoy lichnostyu [Dealing with a crisis person]. M. [in Russ.].
8. Varij, M. J. (2009). Zagal`na psy`xologiya [General Psychology]. K.: Centr uchbovoyi literatury` [in Ukr.].
9. Kaloshy`na, T. O krizisnyih sostoyaniyah [About crisis states]. Retrieved from http://svitk.ru/004_book_book/15b/3262_kalohina-o_krizisnih_sostoyaniyah.php [in Russ.].

Стаття: надійшла до редакції 13.10.2020
 прийнята до друку 25.11.2020
 The article: is received 13.10.2020
 is accepted 25.11.2020